عبدالعلي رسول زاده

پښتو (ي ګاني)

له څه مودې را هيسې د پښتو (ی ګانو) په باره کي په مختلفو انټرنيټي پاڼو کي ليکني کيږي. ځيني دغه ليکني زهرجني بولي، ځيني يې بې ګټې او ځيني يې ګټوري بولي. زما نظر دا دئ، هر څومره چې ډېري ليکني او خبري پر و سي يو وخت نه يو وخت به يې نتيجه را منځته سي. د يوې خوا کېدای سي چې هغه خلک چې د مخه تر دې يې په دغه خبره کي ری نه واهه نن به يو څه متوجه سي او د بلې خوا به لږ تر لږه د لوېديځي او ختيځي لهجې تر منځ د (ي ګانو) د کارولو د اختلاف ټکي خلکو ته ښکاره سي. که څه هم د دغو دوو لهجو تر منځ په دې برخه کي ډېر زيات اختلاف شتون نه لري، يوازنی اختلاف په ځيني ځايو کي د لنډې يا معروفي (ي) او اوږدې يا مجهولي (ې) کارول دي. د دې خبري يو څو مثالونه لکه په دغه لاندي کلمو کي:

لوېديځه لهجه	ختيځه لهجه
په ښوونځي کي	په ښوونځي کې
تا چي کتاب و لووست	تا چې کتاب و لووست
په کور کي	په ښوونځي کې
ښځي ته کتاب ور کړه!	ښځې ته کتاب ور کړه!

Ketabton.com

زه فکر نه کوم چې دا به دومره اختلاف وي چې سړی پرېکړه وکړي چې د (ی ګانو) تر مراعتولو بيخي تېر سي. په دري (فارسي) ژبه کي مثينه يا نرمه (ی)، معروفه يا لنډه (ي) او مجهوله يا اوږده (ې) سته خو کوم سمبولونه چا نه دي ور ته جوړ کړي. د دې خبري يو ښه مثال د (شير يعني شيدې او شېر يعني زمری) کلمې دي چې دواړه په شير ليکل کيږي. په هر حال پښتنو د پنځو (ی) ګانو لپاره سمبولونه جوړ کړي دي نو ښه به دا وي چې مراعات يې کړو.

په پښتو کي د پنځو (ی ګانو) معرفي د ډېره وخته را پيل سوې ده. زموږ او ستاسي په ياد دي چي په ښوونځيو کي د پښتو ګرامر په کتاب يا کتابو کي د پنځو (ی ګانو) نومونه سره د مثالو را غلي ول. د بده مرغه په هغو کتابو کي چې سرې کتلي وای نو د (ی ګانو) د کارولو څرک نه ليدل کېدئ. په زړه پوري خبره لا دا وه چې بيا نو د دغو (ی ګانو) په کارولو او مراعتولو پسې نه ښوونکو او نه زدکوونکو سر ګرځاوه. د دې کار معنا دا وه چې ګواکي په ښوونځي کي پښتو (ی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګاني) چا نه زده کولې او شاید ډېر لږ به د چا زده وې. دلایل یې سړی فکر کولای سي، خو چې خبره مو اوږده نه سي دلته به یې پرېږدو.

څه شی وو چې زه یې دې ته اړ کړم څو د پښتو ژبې (ی ګانو) ته په خپل تدریس کي ټینګه پاملرنه و کړم؟ په سویډن کي مي په یوه ټولګی کي د دوو زدکوونکو تر منځ د لرګی (مفرد) او لرګي (جمع) پر سر خبره را منځته سوه، ځکه هلته د کتاب پر پاڼه د لرګیو رسم وو او په جمله کي لرګی (مفرد) لیکلی وو. خبره دا وه چې دا نو باید لرګي و وایو ځکه هلته ډېر لرګي پراته ول. زه نا چاره سوم چې په دا بله ورځ د پښتو (ی ګانو) په اړه زدکوونکو ته شرح ور کړم. کور چې مي د پښتو ګرامر کتاب و کوت په دا بله ورځ مي په تدریس کي د پښتو (ی ګانو) ته هم ځای ور کړ. د (ی ګانو) د تدریس په وخت کي مي د ختیځي او لوېدیځي لهجې تر منځ د لنډي (ي) او اوږدې (ې) کارول د هري لهجې زدکوونکو ته د خپلي لهجې له مخي اجازه ور کړه. دا مي لا هم ور ته و ویل که یو هغې بلي لهجې ته ور اووښتی وو معنا یې دا ده چې ګواکي تېر وتلی دئ. په نورو (ی، ی، ئ) ګانو کي بیا چنداني ستونزه نه وه. په دې کار مشکل تر ډېره ځایه حل سو او لږ تر لږه زدکوونکو ته د (ی ګانو) په اړه یوه مفکوره پیدا سوه.

پښتو (ی ګانو) ته مي په یوه وړوکي ګرامر کي ځای ور کړ. تر دې وروسته د لیکوالانو سره د (ی ګانو) د کارولو کي مینه پیدا سوه او کله کله به یې د نړۍ د نورو هیوادو څخه زما څخه مشوره غوښته. دلته غواړم هغه څه چې ما د (ی ګانو) په اړه را ټول کړي دي و یې لیکم.

د مخه تر دې چې د (ی ګانو) په باره کي څه و لیکل سي لومړی به د پښتو ژبې الفبې او په هغې کي (واول یا ږغ لرونکو یا مرستندوی) توري را په ګوته کړم ځکه چې (ی ګاني) هم په ځینو ځایو کي واول وي.

دلته لاندي د الفبې هغه توري لیکل سوي دي چې له لاري یې د پښتو ژبې کلمې او هغه کلمې چې د فارسي او عربي ژبې څخه را پور سوي دي لیکل کیږي:

ا ب پ ت ټ ث ج چ ځ څ ح خ د ډ ذ ر ړ ز ږ ژ س ش ښ ص ض ط ظ ع غ ف ق ک ګ ل م ن ڼ و (هـ ه ـه) ی.

د الفبې توري په دوه ډوله معرفي کیږي، چې یو د هر توري نوم دئ لکه: (الف)، (بې)، (پې)، (تې...). بل یې د هر توري ږغ دئ لکه: (ا)، (ب)، (پ) ... دلته باید و وایم چې ږغونه په لیکلو نه سو ښودلای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتنۍ الفبې په تورو کي (ا، و ، ی) (واول یا ږغ لرونکي یا مرستندوی) توري دي. د الفبې تر دغو (واول یا ږغ لرونکو یا مرستندویو) تورو د باندي یو شمېر نور (واول یا ږغ لرونکي یا مرستندوی) سته چي په خپله توري نه دي بلکي نښې دي، خو د ږغ لرونکو تورو کار ور کوي. هغه نښې (زور-دَ ، زیر- دِ، پېښ -دُ او زورکی چي کومه نښه ور ته نه سته) دي. ځیني خلک دغه ږغ لرونکي نښې د حرکاتو په نامه بولي. دغو نښو (زور، زیر، پېښ او زورکي) نه یوازي د پښتو ژبې د کلمو په تلفظ کي ګډوډي را وستلې ده بلکي په فارسي کي یې هم د تلفظ ستونزې را منځته کړې دي.

د واولو تورو دنده دا ده چي په کلمه کي سیلاب (هیجا) یا سیلابونه جوړ کي لکه:

د (تاریخ) کلمه دوه سیلابه ده. (تا) یو سیلاب او (ریخ) بل سیلاب دئ چي لومړی سیلاب (ا) او دوهم سیلاب (ي) جوړ کړی دئ. د کور کلمه د یـوه سیلاب څخه جوړه ده چي هغه مجهول یا اوږد (و) جوړ کړی دئ.

بل دا چي (ا ، و ، ی) په ځینو ځایو کي واول او په ځینو ځایو کي کانسونانت یا بې ږغه توري دي. د پخواني تعریف له مخي که د دغو درېیو تورو د جملې څخه یو توری په کلمه کي سیلاب یا هیجا جوړه کړي نو دغه توری په خپله واول دئ. که د دغو درو تورو څخه یو د بل ږغ لرونکي توري یا ږغ لرونکي نښې له لاري په حرکت را سي نو دی کونسونانت یا بې ږغه توری دئ. اوس هغه درې ږغ لرونکي توري هر یو په ځانګړې توګه را اخلو:

۱ـ (الف)

(ا) چي د پښتو الفبې لومړی توری دئ، په عربي او فارسي کي ور ته همزه هم ویل کیږي. دغه توری که د کلمې په پیل کي را سي د ساکن یا بې ږغه توري په شان باید د یوه ږغ لرونکي توري له لاري په حرکت را سي لکه:

انار د انار په کلمه کي (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دئ.
انګور د انګور په کلمه کي هم (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دئ.
انځر د انځر په کلمه کي (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دئ.
انځۍ د انځۍ یا انسۍ په کلمه کي (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دئ.
اور د اور په کلمه کي (ا) یوه (و) په حرکت را وستلی دئ.
اوږه د اوږه په کلمه کي (ا) یوه (و) په حرکت را وستلی دئ.
ایرې په ایرې کي (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایشول په ایشول (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دئ.

کله چي اړتیا پیدا سي چي (ا) د یوه بل (الف) په واسطه په حرکت را سي پدې حالت کي بیا د الف پر سر مد (˜) لیکي لکه:
آس
آرام
آر

کله چي (الف) د پښتو کلمې په منځ یا پای کي را سي په هغه وخت کي د واول کار ور کوي. دا په دې معنا چي یوه بل توري ته حرکت ور کوی لکه:
ښکار، مار، لار، ځای، ملا، ماما، بابا او نور.

یوه ټکي ته باید اشاره و سي چي په پښتو ژبه کي د کلمې په سر کي ساکن توري را تلای سي ښېله دې چي د یوه واول له لاري حرکت و کړي لکه: (ښکار) چي (ښ) یې ساکن او (ک) یې په الف ولاړ سوی دئ.

۲ـ (و)

(و) هم د پښتو ژبې د تورو څخه یو توری دئ او په پښتو کي (و) دوه ډوله دئ لکه:

- لنډ یا معروف (و) لکه: کډو، یابو، جارو او نور.
- اوږد یا مجهول (و) لکه: لکه بیزو، ښارو، ناژو او نور.

(و) په ځینو ځایو کي بې رږغه او په ځینو ځایو کي رږغ لرونکی توری دئ چي دلته لاندي به یې و ګورو:

دلته لاندي چي د کلمې په سر کي (و) را غلی دئ بې رږغه توری دئ ځکه چي یا ساکن او یا د یوه بل واول توري یا نښې له لاري په حرکت را غلی دئ لکه:

واوره دلته لومړی (و) په الف ولاړ سوی دئ او دوهم (و) ساکن دئ، دواړه بې رږغه توري دي.
وانجه دلته هم (و) په الف ولاړ سوی دئ.
وور دلته لومړی (و) په دوهم (و) په حرکت را غلی دئ.
ویر دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ.
وینه دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ.
ورکه (د لاسه ور کړه سوی). دلته (و) ساکن دئ، خو (ر) زورکی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وربره   دلته (و) ساکن دئ .

ور که (ډوډۍ ور که !) دلته (و) زور لري .

تړاو   دلته (و) د کلمې په پای کې ساکن او بې ږغه توری دئ .

۳ ـ (ي)

په پښتو کې (ی ګانې) کله څلور او کله پنځه او یا زیاتې معرفي سوي دي . زما په نظر که یې تر شمېر را تېر سو مهم یې تلفظ دئ . ما هم د پخوا په شان د پنځو (ی ګانو) په اړه معلومات را ټول کړي دي او دلته یې را وړم ، هغه پنځه (ی ګانې) لکه:

1. ملینه یا نرمه (ی)
2. معروفه یا لنډه (ي)
3. مجهوله یا اوږده (ې)
4. ثقیله تانیثي یا درنده ښځینه (ۍ)
5. ثقیله فعلي یا درنده فعلي (ئ)

1.ملینه یا نرمه (ی) : لکه سړی ، غمی ، لرګی ، سپی ، ځای ، خوی ، لوی، بوی ، دی ، غټی او نور .

ملینه (ی) د مذکر (نرینه) اسمونو او صفتونو په پای کې راځي .

د کومې کلمې په پای کې چې ملینه (ی) را غلې وي تر مخه توری یې زور لري یا به د (ی) تر مخه توری (الف) او یا معروف (و) وي . هیڅ وخت په تلفظ کې تر ملیني (ی) د مخه توری زېر او یا زورکی نه لري . دلته لاندې به یې و ګورو :

د (سړی) په کلمه کې (ړ) زور لري .

د (لرګی) په کلمه کې (ر) زور لري .

د (ځای) په کلمه کې تر نرمې (ی) د مخه (الف) را غلی دئ .

د (زوی) په کلمه کې تر نرمې (ی) د مخه (و) را غلی دئ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملیني (ی) ځیني خواص:

۱- ملینه یا نرمه (ی) د یو شمېر نرینه (مذکر) اسمونو او صفتونو د مفرد حالت په پای کي راځي، مهم خاصیت یې دا دئ چي تر مخه توری یې (زور) لري لکه:

سړی
سپی
غمی
لرګی ....

۲- کوم اسمونه چي په پای کي یې ملینه (ی) را غلې وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړېږي یعني د جمع په وخت کي یې ملینه (ی) په معروفه (ي) اوړي لکه:

مفرد	جمع
سپی	سپي
سړی	سړي
لرګی	لرګي
زمری	زمري
ټوخی	ټوخي

۳- ملینه (ی) د کلمې په سر کي نه را ځي او که د کلمې په منځ کي راسي په معروفه (ي) لیکل کیږي او تلفظ یې په معروفه (ي) اوړي، مګر په ډېرو لږو ځایو کي یې ځیني خلک تلفظ په ملینه (ی) کوي یعني تر مخه توری یې په زور تلفظ کوي لکه:

د (ګرندی + توب) څخه (ګرندیتوب)
د (سپی + تانه) څخه (سپیتانه)
سړی + توب څخه سړیتوب
غړی + توب څخه غړیتوب

د (دی) فعل په لوېدیځه لهجه کي په ثقیله فعلي (ئ) او د ختیځي لهجې په ځینو سیمو کي په (دی)، په ځینو سیمو کي په (دې) او په ځینو کي په (ده) تلفظ کیږي. په دې ځای کي خبره دا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي (دی) د واحد غايب ضمير دئ لکه په انګليسي کي (He) او (ده) د واحد مونث لپاره فعل او په څينو ماضي جملو کي د واحد مذکر لپاره ضمير دئ لکه: ده موږ ته و ويل.

۴- د ملیني (ی) يو بل خاصيت دا دئ چي هغه اسمونه چي دغه (ی) يې په پای کي را غلې وي په څينو ماضي زمانو کي يې دغه نرمه (ی) په معروفه يا لنډه (ي) اوړي لکه:

د جمع په حالت کي	د مفرد په حالت کي
سړي کابل ته ولاړل.	سړی کابل ته ولاړ.
سړيو موږ ته و ويل.	سړي موږ ته و ويل.
سپي بام ته و ختل.	سپی بام ته و خوت.
سپو (۱) موږ ته و غپل.	سپي موږ ته و غپل.
لرګي مات سول.	لرګی مات سو.
لرګيو چينجي در لودل.	لرګي چينجي درلود.

(۱) دلته بايد سپيو را غلی وای، خو دا چي د سپي مونث سپۍ ده او د سپۍ په پای کي (ی) را غلي ده او هغه د اضافت په حالت کي په (د سپيو) اوړي، څکه نو د دي لپاره چي د نرو سپيو او د ښځو سپيو تر منځ توپير و سي، د (نرو سپيو) معروفه (ي) له منځه ځي او په سپو اوړي. يو ښه مثال يې په دغه متل کي چي وايي (د سپو سلا فقير ته يوه ده) را غلئ دئ.

که څه هم د (سړی) جمع سړي
د (سپی) جمع (سپي) او
د (لرګی) جمع (لرګي) دي

خو په

سړي موږ ته و ويل.
سپي موږ ته و غپل.
لرګي چينجي درلود. کي

د سره رنګ اسمونه جمع نه دي، خو د ژبي د قواعدو له مخي د جمع په شکل يعني په معروفه يا لنډه (ي) اووښتي دي.

۵ ـ بل دا: هغه اسمونه چي په پای کي يې ملينه (ی) راغلي وي په اضافي حالت کي يعني کله چي يې تر مخه (د) راسي نرمه (ی) يې په لنډه (ي) اوړي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سړي شمله اوږده ده .

د سپي ستر‌ګه ړنده ده .

په پورتنيو دواړو جملو کي د (سړي) او (سپي) کلمې د مفرد په حالت کي را غلي دي .

که چيري يو څوک و وايي (د سپی ستر‌ګه ړنده ده) . يعني په تېره جمله کي د (سپي) پر ځای (سپی) و وايي دا نو آ د خلکو په اصطلاح نر پښتو ده .

۶ ـ د ملينې (ی) بل خاصيت دا دئ چي : هغه مذکر (نرينه) اسمونه چي په پای کي يې ملينه (ی) راغلې وي د ندا (!) يا ور ږغ کولو په وخت کي تر (ی) وروسته (ه ، ـه) ور لويږي لکه :

سړی   سړيه !

سپی   سپيه !

دلته موږ وينو چي د ندا په وخت کي د سړی او سپی په کلمو کي ملينه (ی) په معروفه (ي) واوښته نو تلفظ يې هم بايد په معروفه (ي) و سي . په ختيځه لهجه کي يې تلفظ زياتره په معروفه (ي) کيږي يعني د سړی په کلمه کي د (ړ) زور په زبر اړوي خو په لوېديځه لهجه کي يې په ملينه (ی) تلفظ کوي او د (ړ) زور ته تغيير نه ور کوي .

۷ ـ د ځينو نسبتي صفتو په صورت کي د مذکر مفرد اسم په پای کي ملينه (ی) ور لويږي او د مذکر مفرد اسم لپاره نسبتي صفت ځني جوړيږي لکه :

هرات   هراتی

کابل   کابلی

کندهار   کندهاری

مزار   مزاری

که اسم مونث وي نسبتي صفت يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه :

فراه   فراهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

2.معروفه یا لنډه (ي) : لکه پشي، نالي ، کالي ، پاکي ، دي ، خوري ، لیندی ، مینځل، اخیستل او داسي نور. معروفه (ي) د کلمې په سر، منځ او پای کي را ځي. په پښتو کلمو کي معروفه (ي) د کلمې په پای کي تر (الف) وروسته نه را ځي.

د معروفي یا لنډي (ي) د مخه توری تل زېر لري. لکه په لاندي کلمو کي:

د (پشي) په کلمه کي (ش) زېر لري.
د (نالي) په کلمه کي (ل) زېر لري.
د (کالي) په کلمه کي (ل) زېر لري.
د (پاکي) په کلمه کي (ک) زېر لري.

کله چي معروفه (ي) د کلمې په سر کي را سي د (نیمه واول یا کونسونانت) په شان کار ور کوي. دا په دې معنا چي دغه (ي) پخپله یوه بل واول ته اړتیا لري چي دې ته حرکت ور کي لکه:

په (یَو) کي (یَ) زور لري ، چي دغه زور پخپله واول دئ او تر (ي) وروسته چي (و) را غلئ دئ هغه ساکن دئ.

په (بیا) کي (بِ) زېر لري او (یـ) په (ا) ولاړه سوې ده.

د معروفي یا لنډي (ي) ځیني خواص:

۱ـ کوم نرینه اسمونه چي ملینه (ی) یې په پای کـي را غلـي وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړیږي لکه:

مفرد	جمع
سپی	سپي
سړی	سړي
کالی	کالي
لرګی	لرګي

۲ـ هغه مونث مفرد نومونه چي په پای کي یې معروفه (ي) را غلي وي جمع یې درنده ښځینه (ۍ) جوړیږي لکه:

زاري زارۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نالي   نالۍ
ښادي   ښادۍ
خواري   خوارۍ
وراني   ورانۍ

۳ـ لکه د ملیني (ی) په برخه کي چي و ویل سوه د هغو اسمونو په پای کي چي ملینه (ی) راغلې وي په اضافي حالت کي په داسي حال کي چي اسم جمع نه وي معروفه (ي) را ځي لکه:

د سړي ډوډۍ یې راوړه.
د سپي لکۍ یې ور لنډه کړه.

۴ـ لکه د ملیني (ی) په برخه کي چي و ویل شوه د هغو اسمونو په پای کي چي ملینه (ی) راغلې وي د ماضي په ځینو جملو کي په داسي حال کي چي اسم جمع نه وي ملینه (ی) په معروفه (ي) اوړي لکه:

سړي موږ ته و ویل.
سپي خلکو ته و غپل.

خو په بل ځای کي بیا که څه هم جمله ماضي ده مګر ملینه (ی) په معروفه (ي) نه اوړي لکه:

سړی کابل ته ولاړ.
سپی و تښتېد.

۵ـ کله چي (سړی، سپی، کالی، لرګی ...) د مفرد په حالت کي په حال زمانه کي را غلي وي نو په دغه ځای کي پر خپل حالت راځي لکه:

سپی په کوڅه کي ځغلي.
سړی کور ته ځي.

و ګوره سړی تر لاندي واچوه کالی!

لرګی ماتیږي.

کله چي نومـوړي اسمونه د جمع پـه حالت کي پـه حال زمانه کي راځي، ملینه (ی) یې پـه معروفه (ي) اوړي او فعل یې پر هغه خپل حال پاته کیږي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپي څغلي .
سړي کور ته ځي .
لړګي ماتیږي .

۶ - د معروفي (ي) يو بل خاصيت دا دئ چي که د کومي کلمي په پاى کي د ښځينه اسمونو ثقيله (ۍ) را غلي وي او و غواړو چي د يو بل نوم سره يې يو ځاى کړو دا چي ثقيله (ۍ) د کلمي په منځ کي نه راځي نو يې ثقيله (ۍ) په لنډه (ي) اوړي لکه :

الف :

په اضافي حالت کي د جمع په وخت کي

هيلۍ	د هيليو ښکي
ګاډۍ	د ګاډيو آسونه (اسونه)
لنګۍ	د لنګيو شملي
غالۍ	د غاليو رنګونه

ب :

که و غواړو چي (نرۍ + وال) ګډ و ليکو نو بيا (نريوال) ور څخه جوړيږي . ځيني خلک (نړيوال) په معروفه (ي) تلفظ کوي او ځيني خلک يې په ثقيله لکۍ داره (ۍ) تلفظ کوي که څه هم پـه معروفه (ي) ليکل سوى دى .

3.مجهوله يا اوږده (ې) : لکه ادې ، شيدې ، مستې ، ډېر ، مېز او نور . مجهوله (ې) د کلمې په سر کي نه را ځي ، خو د کلمې په منځ او پاى کي را ځي . دا (ې) د پښتو کلمو په پاى کي تر ږغ لرونکي (الف) وروسته ښيله (اې ، وروره !) بل ځاى نه را ځي . دا په دې معنا چي که (ا) د خپل تر مخني توري لپاره واول را غلى وي نو وروسته يې (ې) نه را ځي ، خو که (ا) د کونسونانت په شان را غلى وي تر هغه وروسته (ې) را ځي لکه په (اې) کي چي الف زبر لري .

تولي هغه پښتو کلمې چي په پاى يا منځ کي يې مجهوله (ې) را غلې وي تـر مجهولي (ې) د مخه توری يې زبر لري (زير يې ډېر زيات د لاندي خوا ته کش سوى وي) لکه په لاندي کليمو کي :

د (ادې) په کلمه کي (د) زبر لري .
د (شيدې) په کلمه کي هم (د) زبر لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (مستي) په کلمه کي (ت) زبر لري .

د (ډېر) په کلمه کي (ډ) زبر لري . د (ډېر) کلمه سربېره پر دي چي تر (ډ) وروسته د اوږدي (ې) ږغ اوربدل کيږي بيا يي هم زياتره ليکونکي په معروفه (ي) (ډير) ليکي .

د مجهولي يا اوږدي (ې) ځيني خواص :

مجهوله (ې) چي کله د يو شمېر مونثو يا ښځينوو اسمونو د جمع په حال کي د اسمونو په پای کي را ځي په دغو لاندي ډولو وي لکه :

۱ـ هغه ښځينه اسمونه چي :

- په پای کي يې (ه ، ـه) را غلي وي .
- تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زور و لري .
- د کلمي پر وروستۍ برخه يې خج را غلی وي .

دغه اسمونه ښځينه اسمونه دي او جمعي يې په مجهوله يا اوږده (ې) جوړيږي لکه :

مفرد	جمع
ګډوه	ګډوې
سرمه	سرمې
پايڅه	پايڅې
کاسه	کاسې
کوزه	کوزې
اجاره	اجارې
کنډواله	کنډوالې

د دغو اسمو سره چي کوم صفتونه را ځي هغه دوه ډوله دي لکه :

❖ هغه صفتونه چي تر دغو ښځينوو اسمو د مخه راځي دغه لاندي دري خاصيته و لري :

- په پای کي يې (ه ، ـه) راغلي وي .
- تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زور و لري .
- پر وروستۍ برخه يې خج را غلئ وي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسم د جمعي په صورت کي يې په پای کي مجهوله يا اوږده (ې) را ځي لکه:

مفرد	جمع
ويدَه (د مونث صفت) وزه	ويدې وزې
کږه خاده	کږې خادې
درنه پښه	درنې پښې
زړه تېشه	زړې تېشې
سره ګډوه	سرې ګډوې
شَمه خره	شمې خرې
کڼه وزه	کڼې وزې
زړه لهجه	زړې لهجې

❖ بل هغه ډول صفتونه دي چي تر دغو ښځينوو اسمو د مخه راځي چي:

- په پای کي يې (ه ، ـه) راغلي وي
- تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زورکی و لري
- د کلمي پر وروستۍ برخه يې خج نه وي را غلئ

د خپل اړونده اسم د جمع په صورت کي يې په پای کي معروفه يا لنډه (ي) را ځي لکه:

پنډه (صفت دئ د مونث لپاره)	پنډي رمې ، پنډي پښې
منډه (صفت دئ د مونث لپاره)	منډي خولې
لنګه (صفت دئ د مونث لپاره)	لنګي وزې
تشه (صفت دئ د مونث لپاره)	تشي ګډوې
لوخه (صفت دئ د مونث لپاره)	لوخي پښې

۲ـ هغه ښځينه اسمونه چي:

- په پای کي يې (ه ، ـه) را غلي وي.
- د (ه ، ـه) تر مخه توری يې زورکی لري.
- پر وروستۍ برخه يې خج نه دئ را غلئ.

جمعي يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد	جمع
ښځه (اسم)	ښځي
ورځه (اسم)	ورځي
کرکه (اسم)	کرکي
مچه (اسم)	مچي

په ختیځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده یا مجهوله (ې) لیکي.

❖ هغه صفتونه چي تر دغو ښځینوو اسمو د مخه راځي او دغه لاندي دري خاصیته و لري:

- په پای کي یې (ه، ـه) را غلي وي.
- د (ه، ـه) تر مخه توری یې زورکی لري.
- پر وروستۍ برخه یې خج نه دی را غلئ.

د اسم د جمعي په وخت کي معروفه (ي) اخلي لکه:

پټه مچه	پټي مچي
کونډه ښځه	کونډي ښځي
وراره ښځه	وراري ښځي
کراره خبره	کراري خبري
پنډه ورځه	پنډي ورځي
خوږمنه ګوته	خوږمني ګوتي
غونډه (مجلس)	ټولي غونډي
غونډه (صفت دئ د مونث اسمو له پاره)	غونډي خبري (ټولي خبري)

په ختیځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده یا مجهوله (ې) لیکي.

که چیري دغه صفتونه د ځیلو مونثو اسمو په جمع، اضافت او یا ځینو ماضي جملو کي راسي (ه، ـه) یې په معروفه یا لنډه (ي) اوړي لکه:

پټه خوله	پټي خولي

د مونث اسم د اضافت په صورت کي لکه: ستا د پټي خولي خندا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کونډه ښځه   د کونډې ښځې

د مونث اسم د اضافت په صورت کې لکه: د کونډې ښځې.

يوه خبره چې دلته يې ستونزه را منځته کړې ده هغه دا د ختيځې او لوېديځې لهجې د معروفې (ي) او مجهولې (ې) کارونه ده. دا کار په نورو ژبو کې هم سته، خو په نورو هيوادو کې ليکنه د يوې معينې فيصلې له مخې کيږي.

دلته غواړم چې د مجهولې (ې) يو مثال چې ځينې خلک يې په خپلو ليکنو کې ډېره کاروي. دغه کار په ځينو ځايو کې د ژبې د ګرامر سره ښکاره مخالفت لري. د دې خبرې د تصديق لپاره مې د جهاني صاحب د (ورکه مينه) دوه مختلف چاپ سوي کتابونه مخ ته پراته دي. دغه کتاب لومړی په کويټه کې چاپ سوی دئ او د دوهم ځل لپاره په پېښور کې چاپ سوی دئ. دلته لاندې به په دواړو ټوکو کې يو بيت سره و ګورو:

د شعر نوم دئ: زه به شهيد يم

د کويټې چاپ:

ګراني يـو ورځ به مي د قبر سر ته ويني ژاړې
زه به شهيد يم رشتيا سوي به وي ټول خوبونه

د پېښور چاپ:

ګرانې يو ورځ بــه مې د قبر سر ته وينې ژاړې
زه به شهيد يم رشتيا سوي به وي ټول خوبونه

د کويټې د چاپ ليکنه سمه او د ښاغلي جهاني صاحب د نورو ټولو ليکنو سره برابره ده. خو د پېښور په چاپ کې څو ځايه مجهوله (ې) بېځايه کارول سوې ده چې دې کار په يوه ځای کې ګرامري غلطي را منځته کړې ده. غلطي دا ده چې:

په لومړي نيم بيتي کې (ګراني يو ورځ به مي د قبر سر تـه ويني ژاړې) د شاعـر مـرام (ويني) يعني د زړه ويني دي خو د دوهم ځل ليکلو په صورت کې چې (ويني) په مجهوله (ې) يعني (وينې) را غلي دي دغه وينې د ليدلو په معنا دي. دغه کار شعر بې مفهومه کوي. په دغه چاپ کې يوازې دغه بيت نه دئ بلکې په ډېرو زياتو ځايو کې د شاعر د غوښتني په خلاف دغسې لاس وهنې سوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

4.ثقیله تانیثي یا درنده ښځینه (ې) : د مونثو یا ښځینوو نومونو په پای کي راځي لکه: ملالۍ ، ګاډۍ ، لنګۍ ، غالۍ ، هګۍ ، پېړۍ او نور.

د دغي (ې) خاصیت دا دئ چي معمولا د ښځینوو نومونو په پای کي را ځي. په کلمه کي تر ثقیلي (ې) د مخه توری تل زورکی لري لکه په دې لاندي اسمو کي:

د (ملالۍ) په کلمه کي (ل) زورکی لري.
د (ګاډۍ) په کلمه کي (ډ) زورکی لري.
د (لنګۍ) په کلمه کي (ګ) زورکی لري.
د (غالۍ) په کلمه کي (ل) زورکی لري.
د (هګۍ) په کلمه کي (ګ) زورکی لري.
د (پېړۍ) په کلمه کي (ړ) زورکی لري.

کله چي د ښځینه اسم په ثقیله(ې) پوري کومه بله کلمه یا توری و نښلي، ثقیله (ې) خپل شکل بدلوي او په معروفه (ي) لیکل کیږي. مګر ږغ یې پر خپل حالت پاته کیږي یعني تر (ـيـ) د مخه توری بیا هم زورکي لري لکه:

ټول خلک په ګاډیو کي ولاړل.
ربدي د ټولو لنګیو پیسې ور کړې.
د افغاني غالیو بیه ډېره لوړه تللې ده.
د دغو هګیو پوستکي ډېر کلک دي.
په دې وروستیو پېړیو کي د تخنیک په برخه کي ډېر پر مختګونه سوي دي.
ټول نړیوال د ځینو ناروغیو څخه ډار لري.

په ګاډیو کي (ډ) ، په لنګیو کي (ګ) ، په غالیو کي (ل) ، په هګیو کي (ګ) ، په پېړیو کي (ړ) او په نړیوال کي (ړ) بیا هم زورکی لري. یعني (ي) بیا هم په (ې) تلفظ کیږي.

دلته یوازنۍ کلمه (نړیوال) ده چي ځیني خلک یې په معروفه (ي) تلفظ کوي او ځیني یې په د ښځینه اسم په ثقیله (ې) تلفظ کوي.

د ثقیلي تانیثي یا درندي ښځینه (ې) ځیني خواص:

د مونثو اسمو ثقیلي (ې) ځیني خواص:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ : هغه اسمونه چي په پای کي يې (ی) را غلي وي مونث يا ښځينه نومونه دي . د دغو لاندي ښځينوو اسمونو جمعي او مفرد دواړه په (ی) را ځي لکه :

مفرد	جمع
يوه هګۍ	څلور هګۍ
يوه ګاډۍ	پنځه ګاډۍ
يوه افغانۍ	شپږ افغانۍ
يوه کړۍ	لس کړۍ
يوه ډوډۍ	دري ډوډۍ
يوه تنۍ	اته تنۍ

هېر يې بايد نه کړو چي په ژبه کي ځيني استثناوي سته لکه : د نجلۍ جمع نجلۍ نه ده بلکي نجوني دي لکه :

نجلۍ نجوني

په لوېديځه لهجه کي دوي هګۍ ، دوي ګاډۍ ... را ځي ، خو په ختيځه لهجه کي د (دوي) پر ځای (دوه) را ځي يعني : دوه هګۍ ، دوه ګاډۍ ....

۲ : هغه اسمونه چي ثقيله (ۍ) يې په پای کي را غلي وي د مفرد په حالت کي، د اضافت يا ملکيت په حالت کي په خپل حالت را ځي لکه :

د هګۍ پوسکۍ ډېر کلک دئ .
د تنۍ غوټه دي خلاصه سوه .
د ګاډۍ آس سپين دئ .

کله چي دغه اسمونه د اضافت په حالت کي په جمع اړوو ثقيله (ۍ) يې په معروفه (ي) اوړي او (و) ور سره يو ځای کيږي اما تلفظ يې په ثقيله (ۍ) کيږي لکه :

د هګيو پوستکي کلک دي .
د تنيو غوټې دي خلاصي سوې .
د ګاډيو آسونه سپين دي .

په ياد يې بايد ولرو چي دلته ځيني استثنايي حالتونه سته لکه :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نجلۍ جمع په نجوني او د جمع د اضافت په وخت کي معروفه(ي) پــه (و) اوړي لکه:

د نجونو ښوونځی.

دلته لاندي به د هغو صفتو یو څو مثالونه را وړو چي د دغو مفرد اسمونو سره را ځي کوم چي په پای کي یې(ی) را غلې وي. دا چي اسمونه مونث دي نو صفتونه یې هم مونث را ځي لکه:

ورسته هګۍ
زړه افغانۍ
ژیړه کړۍ
پخه ډوډۍ
خلاصه تنۍ
سره ګاډۍ

که چیري پورتني اسمونه د جمع په حالت را سي اړونده صفتونه یې ځیني په مجهوله (ې) او ځیني ئې په معروفه(ي) را ځي لکه:

زړه هګۍ   جمع یې(زړي هګۍ)
ژیړه ګاډۍ   جمع یې(ژیړي ګاډۍ)

دلته لاندي به دغه دوه حالتونه و څېړو:

هغه ښځینه مفرد اسمونه چي په پای کي یې(ی) را غلې وي د جمع په وخت کي یې صفتونه دا لاندي دوه حالتونه لري:

❖ هغه صفتونه چي دغه لاندي خاصیتونه و لري:

- په پای کي یې(ه ، ـه) را غلې وي.
- تر(ه ، ـه) د مخه توری یې زور و لري
- پر پای ئې خج را غلی وي.

د مونث اسم د جمع په وخت کي یې د صفت د پای(ه ، ـه) په مجهوله(ې) اوړي لکه:

مفرد	جمع
ورسته هګۍ	ورستې هګۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زره ګاډۍ	زړې ګاډۍ
پخه ډوډۍ	پخې ډوډۍ
کڼه نجلۍ	کڼې نجونې

دلته مونثو اسمونو د جمع په وخت کې خپله قاعده و ساتل یعنې نجلۍ په نجونې وا وښتلې نه چې جمع ئې برته په نجلۍ را غلې وای.

❖ هغه صفتونه چې دغه لاندې خاصیتونه و لري:

- د صفت په پای کې(ه ، ـه) را غلې وي.
- تر(ه ، ـه) د مخه توری زور و لري.
- د صفت د کلمې په پای کې یې خج نه وي را غلی.

په دغه صورت کې د اسم د جمع په وخت کې د صفت(ه ، ـه) په معروفه(ي) اوړي لکه:

د اسم مفرد	د اسم جمع
ژیره ګاډۍ	ژیري ګاډۍ
زرینه لنګۍ	زریني لنګۍ
خوږمنه ګوته	خوږمني ګوتې
پلنه غالۍ	پلني غالۍ

که دغه مونث اسمونه جمع وي، د اضافت په حالت کې یې صفتونه او اسمونه دواړه داسې تغییر کوي لکه:

- د صفت د جمع مجهوله(ې) په(و) اوړي.
- د اسم د جمع ثقیله ښځینه(ۍ) پـه(یـ ، ي) اوړي مګـر تلفظ یې پـه هغه ثقیله(ۍ) کیږي لکه:

ورستې هګۍ	د ورستو هګیو ....
زړې ګاډۍ	د زړو ګاډیو ....
پخې ډوډۍ	د پخو ډوډیو ....

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـو اسم چي زموږ زیـاتره پښتانه ورونـه او خویندي ئې غلط تلفظ کوي هغه (ښوونځی) دئ چي په (ښوونځۍ) يې تلفظ کوي.

دغه کلمه په اصل کي ښوونځای دئ چي په محاوره کي ور نه ښونځی جوړ سوی دئ. ښوونځی نرینه نوم دئ. سړی نه پوهیږي چي دا ولي په ښځينه اسم (ښوونځۍ) اوښتی دئ. دا به ښه وي چي د دغه اسم تلفظ موږ سم کړو او ښوونځی يې و بولو.

زموږ ښوونکو هم دغه کمبود درلود هغه دا چي دوی هم په ښوونځي کي دا ډول زده کړې وو ځکه دغه غلطي پر مخ تله. دغه تېر وتنه چا نه وه را په ګوته کړې.

5 ثقيله فعلي (ئ): ځيني بيا دې (ئ) ته امريه (ئ) وايي لکه: و خورئ!، راوړئ! پرې کئ!، و ربېئ! او نور. حال دا چي دا (ئ) د فعل په ځينو نورو حالاتو کي هم راځي لکه: کوم خواړه چي تاسي يې خورئ ګټور نه دي.

د ثقيلي فعلي (ئ) تلفظ په لوېديځه لهجه کي ډېر ښکاره دئ. د مخه تر دې چي په 1316 هـ ش کال کي پښتو ټولنه منځ ته را سي او بيا د پښتو ژبې د (ی) ګانو په اړه فيصلې و کړي د پښتو ژبې يو زيات شمېر د ګرامر کتابونـه ليکل سوي ول. د هغو د جملې څخه يو هم د محمد اعظم ايازي کتاب دئ. په دغه کتاب کي د پنځو (ی) ګانو مثالونه را وړل سوي دي. د (ئ) مثال يې ښوونکئ را وړی دئ. تر دې وروسته بيا دا خبره منځ ته را ځي چي (ئ) دي يوازي د فعلونو لپاره و کارول سي.

د ثقيلي (ې، ئ) دواړه ډولونه د کلمې په سر او منځ کي د بل توري سره نښتي نه را ځي بلکي د کلمې په پای کي د نورو تورو سره يا نښتي او يا يوازي راځي.

ښاغلی دوست محمد دوست پـه خپل کتاب کي (د افغانستان ژبې او تکمونه) د ثقيلي (ې) په اړه داسي ليکي:

" د ثقيلي (ې) توپير د خوشحال خان په لرغوني قلمي نسخه (۱۰۹۹ هـ ق) کي ليدل کيږي چي کله يې په (هـ + ی) او کله يې په (ئ) ليکلې ده. د پښتو ادبي انجمن په (۱۳۱۱ هـ ش) کي منځ تـه راغی او ثقيله (ې) يې پـه (ئ) و منله. د ښځينو نـومونـو (ې) په دغه شکل بيا وروسته منځ ته را غلې ده".

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالعلي رسولزاده

مالمو سویډن

alirasulzada@hotmail.com

www.pashto.se

2016 د فبروری 27

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library